

Jemelka, Petr

Výročí, odpůrci a disidenti

Studia philosophica. 2014, vol. 61, iss. 2, pp. [55]-67

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131461>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR JEMELKA

VÝROČÍ, ODPŮRCI A DISIDENTI

*„Němčě skutečnost, že odpůrce existuje, trvá.
Není principem zla. Jsou jen dobré principy...“
Romano Guardini*

V tomto roce si připomínáme dvě významná výročí, která se vztahují k našim dějinám. Jednak jde o počátek 1. světové války, jednak o „sametovou revoluci“ roku 1989. Obě jsou (a ještě budou) příležitostí k celé řadě vzpomínkových aktivit, mohou však být i podnětem k následujícím úvahám o rozpornosti vnímání významu dějinných událostí.

Povšimnout si tak můžeme nejprve toho, jak se s prodlužujícím časovým odstupem (a s přirozeným úbytkem živoucích pamětníků) mění vážnost pohledu a hodnocení.

Počátek „Velké války“ je tak dnes uchopen převážně poněkud nostalgicky. Na výstavách a doprovodných akcích se převládají hezké secesní dámské šaty, parádní uniformy, mosazí se blyštící zbraně a připomene se samozřejmě i Josef Švejk a legionáři. Vztah k rakousko-uherské monarchii dnes celkově nabývá až pozoruhodně láskyplně nostalgické podoby, která již zapomíná na dříve běžné označení „žalář národů“. Přitom však – z hlediska represí a rizika – nešlo v žádném případě o selanku. Stačí připomenout vykonstruovaný proces s Omladinou, sloužící k upevnění režimu.¹ Za „Velké války“ pak míra rizik a represí ještě výrazně zesílila, zde již šlo

¹ Prvorepubliková reflexe zdaleka nebyla tak laskavá – viz Anna Ziegloserová, *Omladina. Kousek historie z let devadesátých*, Mladá Boleslav: Nakl. Karel Vačlena 1924. V tomto textu nabízí autorka ospravedlnění i pro vraždu konfidenta Mrvy (s. 27). Pro úplnost dodejme, že autorka byla později manželkou jednoho z protagonistů zmíněného procesu (odsouzen na osm let, neamnestován); sama pak byla v r. 1942 popravena nacisty.

přímo o život.² Dnes je však celá tato doba vnímána spíše jako ztracená idyla. S odstupem však lze mít upřímnou pochybnost o tom, že byla o mnoho lepší než naše nedávná minulost. Výročí listopadové by se rádo s nostalgii vyrovnalo kriticky odmítavě, nedaří se to však zcela podle přání. Retro-styl je na nezadržitelném vzestupu a týká se i období tzv. reálného socialismu.

Zmíněná proměna ve vnímání a hodnocení historické situace a událostí je ovšem jen jednou stránkou problematické podoby reflexe minulosti. Lze tak zjistit, že u připomínaných událostí a především v hodnocení jejich významu zažíváme selekci, která se projevuje někdy až úmorným omíláním jednoho motivu a opomíjením jiného. Poněkud paradoxně to znamená, že výročí spolu se způsobem jejich připomínání jsou docela účinným nástrojem *zapomínání*. Permanentní opakování všeobecně známých charakteristik totiž nutně přivodí postupné zasouvání jiných aspektů téhož výročí (a tedy událostí s ním spojovaných) do pozadí. Obraz minulé doby se tak postupně zjednodušuje a deformuje do ideologicky přijatelné podoby interpretace, která se stává zdrojem i pro uchopení panující podoby přítomnosti: „V operaci zapomnění je přítom obsažena restrikce a diskriminace všech prvků politického a nakonec celého sociálního života, které tento systém prohlásí za nevyhovující a definuje si je jako nepoužitelné okolí.“³

Takto postupuje každý politický režim, přičemž právě *zapomínání* je důležitým prvkem jeho stabilizace: „Zapomnění patří mezi operace každého sociálního systému, jimiž se redukuje variabilita sociálního jednání a definuje systémově relevantní chování.“⁴ Obecněji tedy „paměť tak posiluje vědomí heterogenity světa, zatímco zapomnění vyvolává iluzi homogenity a systémové nerozpornosti“.⁵

Použijeme-li toto upozornění k hodnotící reflexi naší přítomnosti, pak můžeme snáze pochopit mimo jiné i původ *neporozumění*, které panuje v rámci naší sociální stratifikace: „Člověk z úspěšné střední třídy propadne dojmu, že se pod ním nachází jakýsi věčně si stěžující druh plebejců nechápajících dnešní dobu. Chudší zbytek společnosti zase trpí pocitem ztráty hlasu. Jeho problémy jsou najednou nelegitimní.“⁶ K tomu lze dodat, že navíc ne celá střední třída je tzv. úspěšná – což přináší mnoha jejím pří-

² Viz Masarykova emigrace a následná perzekuce jeho rodiny, odsouzení Rašína, Kramáře, soud s Vladimírem Úlehlou atd.

³ Jiří Příbáň, *Disidenti práva. O revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy*, Praha: Sociologické nakladatelství 2001, s. 200–201.

⁴ *Tamtéž*, s. 200.

⁵ *Tamtéž*, s. 202.

⁶ Daniel Prokop, Chudí trpí pocitem ztráty hlasu, *Salon, Literární a kulturní příloha*, č. 884, 21. srpna 2014.

slušníkům pocity frustrace a deprivace, které se stávají zdrojem rostoucí nevraživosti vůči okolí.⁷

Disent a jeho význam

V každé době a v každém politickém režimu (ne tedy pouze v tzv. režimech totalitních) se střetává ona tendence „systému“ různými prostředky (propaganda, „filtrace“ informací) zplošťovat a redukovat obraz minulosti se snahou protichůdnou, připomínající: „Dialog s minulostí umožňuje relativizovat totální nároky přítomného politického i právního systému na univerzální platnost. Politika paměti umožňuje nejen pojmenovat křivdy minulosti, ale zároveň také zpochybnit autoritativnost nároků, které by vůči nám chtěla vznášet přítomnost. Paměť funguje současně jako mechanismus pojmenování nespravedlnosti i jako obrana proti potenciálnímu autoritářství přítomnosti, které by daný stav věcí chtělo definovat jako jediný přípustný a univerzálně platný.“⁸

Právě zde se odhaluje skutečný význam *disentu*. Disent je nositelem paměti a jeho rolí není v první řadě odpor vůči panujícímu režimu. Disent má upozorňovat, že existují i jiné myslitelné podoby společenského uspořádání, jiné varianty jeho strukturace a fungování. Pravou a přetrvávající úlohou disentu je udržovat vědomí diferentnosti, plurality, mnohosti možností v konfrontaci s homogenizující tendencí systému, který usiluje o stabilizaci cestou preference jedné linie možné existence. To poněkud zpřesňuje obvyklé chápání významu daného pojmu.⁹

Právě z této interpretační perspektivy můžeme porozumět např. také tomu, proč nedávné vystoupení N. Chomského vzbudilo v jistých kruzích značné pobouření – a ovšem i tomu, proč toto pobouření nevyvolalo širší diskurs nad možnostmi a omezeními schopnosti kritické sebereflexe. Přitom tento problém je skutečným pozadím provokativní otázky, zda naši disidenti skutečně trpěli a nesli rizika. O realitě represí není pochyb. Ovšem sami zúčastnění současně upozorňují také na to, že „záleželo na každém jednotlivci, jak se s ní dokázal vypořádat či jaký k ní zaujal postoj. Uchoval-li si tak někdo ve vzpomínkách spíše zážitky brutality a mocenské zvěle StB, bylo pro jiné setkání s příslušníky StB spíše humorným okamžikem,

⁷ K tomuto problému se dlouhodobě vyjadřuje Jan Keller – viz např. jeho práce *Vzestup a pád středních vrstev* (2000) nebo *Sociologie středních vrstev* (2012).

⁸ J. Přibáň, *Disidenti práva...*, s. 203.

⁹ Za poněkud zjednodušující proto můžeme považovat tuto formulaci: „...zaujala klíčové místo opozice občanská, kterou nazýváme disentem.“ Milan Otáhal, *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002, s. 69.

usvědčujícím režim z jeho nekonečné hlouposti. Uvedl-li někdo technickou zdatnost StB, upozornila řada jiných narátorů naopak na kontraproduktivnost četných opatření. Znamenal-li pro někoho výslech zdrcující zážitek a vyřčené varování před případným pokračováním v opoziční činnosti bylo vnímáno jako Damoklův meč nad vlastním osudem, hodil jiný podobná varování za hlavu a až do svého zatčení pokračoval v tzv. nepřátelské činnosti“.¹⁰

Zmíněné Chomského „provinění“ spolu s připomínkou privilegovaného postavení¹¹ našich disidentů má tuto podobu: „Žádní jiní intelektuálové nebyli velmocemi tak podporováni, přestože jejich (disidentů ve východní Evropě) pozice nebyla nijak výjimečná a ani jejich utrpení nebylo nijak výjimečné. Přesto začali mít pocit, že svým způsobem výjimeční jsou.“¹²

Toto Chomského vyjádření bylo provokující právě tím, že problematizovalo onen redukovaný obraz minulosti, s nímž běžně operuje přítomnost. Šlo tedy z autorovy strany o *disidentské* vyjádření. Chomsky ve svém přístupu rozhodně nepopírá rizika této role.¹³ Chce však konkretizovat popis situace, neboť jakákoliv *klišé* jsou ústupkem totalizující ideologii a propagandě. A falšováním obrazu minulosti se jen těžko prospěje době přítomné.

Odpůrci a disidenti

Václav Bělohradský toto Chomského právo na připomínání podpořil další doplňující analýzou fenoménu naší předlistopadové opozice. Jde přitom také o pokus o zpřesnění toho, co vůbec rozumět disentem.

¹⁰ Tomáš Vilímek, Vnímání mezinárodních souvislostí představiteli komunistických elit a disentu – represivní metody StB a pobyt v komunistických věznicích, in Miroslav Vaněk (ed.), *Mocní? A Bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview*, Praha: Prostor 2006, s. 378.

¹¹ Pojem „prominentní disidenti“ užívá i M. Otáhal ve studii Bojovali proti normalizačnímu režimu, in M. Vaněk (ed.), *Mocní? A Bezmocní?...*, s. 163. Víceméně jde zde o to, že i v rámci disentu existovala jistá stratifikace (resp. diferenciacie centrum – periférie) co do útlaku, ale i možností realizace a reálné podpory: „Rovněž není vyloučeno, že disident z odlehlého regionu, bez přístupu k zahraničním médiím a působící v několikaletné místní skupině, byl osobně ohrožen šikanou a perzekucí snad více a bezprostředněji než známější představitelé opozice se stabilními kontakty na zahraniční média (exilové časopisy a rozhlasové stanice – Svobodná Evropa, Hlas Ameriky, BBC apod.).“ Miroslav Vaněk – Pavel Urbášek (eds.), *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, I. díl (Disent v období tzv. normalizace), Praha: Prostor 2005, s. 15.

¹² Viz <http://zpravy.idnes.cz/noam-chomsky-vychodoevropsti-disidenti-moc-netrpeli-pdg-/dom> 6. 6. 2014.

¹³ Viz Noam Chomsky, Ptejte se, ale počítejte s trestem, *Salon, Literární a kulturní příloha*, č. 874, 12. června 2014.

Bělohradského radikálnost nalezla svůj výraz v odmítnutí označovat *všechny* příslušníky opozice za disidenty: „Reakce Alexandra Vondry na Chomského relativizaci pojmu *disident* by nás neměla překvapit, lidé jako on nikdy nebyli disidenty...“¹⁴ To by byla zajisté velmi provokativní a problematická teze, kdyby ovšem nebyla doplněna o zpřesňující diferenciaci, rozlišující mezi *disidenty* a *odpůrci komunismu*.¹⁵

Bělohradského pohled bychom snad mohli interpretovat tak, že role disidenta zůstává vždy jaksi *filosofická*, zatímco role odpůrce je *politická*.¹⁶ Autor sám tuto diferenci přibližuje takto: „Disident se liší od odpůrce nějakého režimu tím, že se nesnaží vyměnit jeden režim za druhý, socialismus za liberalismus například, nebojuje za jednu politickou alternativu, ale hájí prostor, v němž mohou alternativy vznikat – hájí podmínky působení svobodného rozumu ve společnosti [...] Jeho specifickou rolí ale není boj za hodnoty proti ‚nositelům nehodnot‘, ale svědectví o rozdílu mezi hodnotami a smyslem. Disident vydává svědectví, že smysl je něco jiného než hodnota, že smysl není ani cílem, ani hodnotou, že je to něco, co nelze uskutečnit, jen se s tím setkat a chvíli setrvat v jeho světle.“¹⁷

Odpůrci bojují za nastolení jiného politického systému,¹⁸ disidenti hájí to, co by neměla politika za žádných okolností pohltnout, potlačit a co by nemělo být zapomináno.

Zmíněný zpřesňující pohled Bělohradského tedy také není primárně zaměřen na zpochybnění hodnoty (nebo smyslu) podstupování rizik a odvahy příslušníků opozice: „V míře osobního utrpení či statečnosti rozdíl mezi odpůrcem režimu a disidentem není, odpůrce určitého systému může za svou kauzu položit život, naopak disident může působit na univerzité nebo v ústraní, jeho vliv jde jinými cestami, než je (ozbrojený či občanský) odboj nebo otevřená konfrontace.“¹⁹

Václav Bělohradský tak ve svém textu nabízí pokus o zpřesňující vymezení pojmu „disent“ ne jako výraz odtažitého analytického zájmu, ale především jako variantu „disidentské“ výpovědi o naší minulosti a přítomnosti.

¹⁴ Václav Bělohradský, Disidenti – pokus o definici, *Salon, Literární a kulturní příloha*, č. 876, 26. června 2014.

¹⁵ Pokud by měla být tato analýza důsledná, měla by se ovšem kriticky vymezit i proti užívání pojmu „komunismus“ k popisu kterékoliv etapy našich dějin.

¹⁶ V duchu slovní hříčky „opozice usiluje o pozice“. Jako by šlo o realizaci rozdílu mezi teorií a praxí, resp. mezi mravností a morálkou, legalitou a legitimitou atd.

¹⁷ V. Bělohradský, Disidenti – pokus o definici...

¹⁸ Ne ovšem pouze jakkoliv jiného, ale prosazují některou z konkrétních variant. K tomu ovšem potřebují upevnit své postavení a získat stoupence – a tedy se nutně vydají cestou ideologie, propagandy a s nimi se pojícího redukováného obrazu reality, v němž již není místa pro alternativy.

¹⁹ V. Bělohradský, Disidenti – pokus o definici...

Přináší tím i zajímavý úhel pohledu na stále diskutovanou otázku lidských práv.

Jeho uvažování totiž v této souvislosti dospívá až k varování před novou totalizující ideologickou tendencí (tzv. „lidskoprávní altruismus“), v níž se původní disent angažuje již ne-disidentsky: „Ve stínu velké morální autority Václava Havla a za podpory většinově pravicových médií si část disidentů vytvořila mýtus ‚světového politického hřiště‘, kde světový hegemon – USA – pozorně naslouchá disidentské výzvě k podřízení politiky etice.“²⁰ Podle razantní Bělohradského formulace se tak tito disidenti aktivně podílejí na „lžiideologii“, která je cestou ke světové katastrofě.

Tyto závěry vyvolaly pozoruhodnou kritickou reakci J. Přibáně, která může sloužit jako ilustrace problému pozice a úlohy disentu: „Bělohradský [...] dává ‚Západu‘ a především USA za vinu, že z lidských práv vytvořily legitimizační slovník pro vlastní zločiny. Jako léčbu pak ordinuje ‚čestný přístup‘ chápající lidská práva jako regulativní ideje, které si nemůže přivlastnit žádný politický režim.“²¹ Autor však současně dává Bělohradskému za pravdu, když píše: „Lidská práva skutečně mohou být současně vším i ničím [...] Lidskými právy se ospravedlňují útočné invaze i agresivní ideologie, odmítání platit vyšší daně i nárokování sociálních dávek, odstranění všech forem kulturní a etnické diskriminace i touha žít jako menšina v kulturně nebo nábožensky separované komunitě atd.“²² Problém je ovšem podle Přibáně v tom, že „nemáme jinou terminologii než ‚lidská práva‘, abychom mohli čelit nejkřiklavějším nespravedlnostem a křivdám páchaným v kterékoli části světa [...] Lidská práva nepatří ani pravici, ani levici. Nepatří ani vládám, ani aktivistům.“ Přibáň proto vůči Bělohradskému namítá: „...není nakonec až tak důležité zkoumat, kdo o nich mluví čestně a kdo pokrytecky. O to důležitější je ale sledovat, co se díky nim může pragmaticky získat a čemu se naopak podaří zabránit v naší zemi či kdekoli na světě [...] namísto bezbřehého obviňování vlád a států z pokrytectví od nich, ale i od dalších subjektů naší globální společnosti důsledně požadovat, aby tato práva začaly dodržovat a své závazky plnit.“²³

Přibáň tak na jednu stranu roli disentu jako kritického „rozumu“ a odkazovatele na diferentnost odmítá uznat jako důležitou (ve srovnání s „rozumem“ pragmatickým); ono zamlčené „my“ v závěrečné citaci však chtě nechtě odkazuje na jakýsi imaginární nadhled, exkluzivní pozici mimo politický systém. S Bělohradského nároky se tak vypořádal jen částečně, urči-

20 V. Bělohradský, Lidskoprávní spanilé jízdy, *Právo*, 28. června 2014.

21 J. Přibáň, Ušpiněná práva člověka, *Salon, Literární a kulturní příloha*, č. 886, 4. září 2014.

22 *Tamtéž*.

23 *Tamtéž*.

tá shoda obou autorů však panuje v realismu – co do skutečné podoby vlivu opozice. Uvedené závěry V. Bělohradského jsou totiž nepochybně značně provokativní nejen užitou terminologií, ale zejména tím, jak kriticky hodnotí skutečný vliv disentu na politickou realitu. Ovšem je třeba zdůraznit, že Bělohradský tu píše o disentu *minulém*, o lidech spjatých s opozicí vůči předlistopadovému režimu. Právě tady můžeme navázat v našem pokusu o zobecňující reflexi.

Problémem dneška je to, že reprezentanti „listopadové“ opozice jsou vcelku běžně považováni za disidenty *jako takové*, jediné a jediné legitimní (byť jsou označováni za „disidenty bývalé“). To je značně problematický aspekt, týkající se zjednodušujícího posunu v reflexi naší přítomnosti (od absence ke zbytečnosti disentu tady a dnes). I to je důvodem, proč je některými autory pocítována potřeba hlubšího zkoumání našich nejnovějších dějin a překonávání interpretací příliš plochých a schematizujících.

O deformovaném pohledu na tuto stránku naší minulosti tak svědčí např. fakt, že zmíněné „ikony sametové revoluce“ v době své opoziční praxe nebyly opozicí jedinou. Už původní charakteristika „sametové revoluce“ unikátní hegemonní roli disentu nevědomky zpochybnila: „Český spisovatel a bývalý disident Ludvík Vaculík dokonce někde vyslovil názor, že se vlastně jednalo o pouhý převrat slušných lidí proti lidem neslušným.“²⁴ To je ovšem také vymezení velmi problematické – především plošným odvozením kategorie „slušný člověk“ jen z příslušnosti k opozici. Následující ukázka z rozhovoru s jedním z představitelů předlistopadové opozice tento problém dostatečně ilustruje: „Podařilo se mi transparent zapálit pomocí zápalných bomb z termitu [...] Od roku 1973 jsem už na akce chodil ozbrojen pistolí ráže 9 mm [...] Později po roce 1973 se nám podařilo zlikvidovat pomocí zápalných náloží a výbušnin asi čtyřicet různých vitrín a transparentů propagujících spojenectví se Sovětským svazem, Lidové milice a komunistickou stranu. Získal jsem pro tuto činnost další osoby, bylo to deset až dvanáct lidí...“²⁵

Jiný ze starších pokusů o systematizované postižení fenoménu protinormalizační opozice nabízí její rozdělení na několik odlišně motivovaných a tedy i odlišně působících typů.²⁶ Byli to a) tzv. rebelové,²⁷ b) lidé

24 J. Příbáň, *Disidenti práva...*, s. 53.

25 M. Vaněk – P. Urbášek (eds.), *Vítězové? Poražení?...*, s. 211. „Bomba proti Mikešovi (*spolupracovník STB – pozn. JP*) byla umístěna v nočních hodinách 1. prosince 1983. Explodovala, prorazila vrata a poškodila Mikešovi automobil, který získal od Státní bezpečnosti pro plnění úkolů.“ *Tamtéž*, s. 212–213.

26 Viz Lukáš Valeš, *Disent a tzv. opozice na místní úrovni*, in J. Vaněk (ed.), *Mocní? A Bezmocní?...*, s. 268–272.

27 Autor takto označuje lidi, kteří zůstávají v pozici protestu (více či méně aktivního) stále

různorodě aktivní mimo oficiální linii,²⁸ c) vysokoškolští studenti,²⁹ d) političtí vězni padesátých let,³⁰ e) tzv. osmašedesátníci,³¹ f) příslušníci stran a organizací sdružených v Národní frontě³² a g) místní společenské elity, těšící se přirozené autoritě (lékaři, učitelé, právníci, duchovní). Uvedené rozčlenění potenciálních příslušníků opozice takto charakterizuje strukturu spíše na regionální úrovni s tím, že vlastní disent tvořila poměrně úzká a do jisté míry i izolovaná³³ skupina lidí, víceméně vázaná na pražské (resp. brněnské) prostředí a mající značně specifické společenské postavení a vliv.

Lukáš Valeš v této své analýze přináší závažná zjištění, směřující opět proti zjednodušeně utvářenému pohledu na tehdejší realitu.

Jednak zde nalezneme pokračování onoho již zmíněného upozornění na značnou specifickou pražského prostředí. K této otázce autor dodává: „Místní disent, můžeme-li toto označení použít, byl primárně nepolitický. Jeho cílem nebyl plánovaný střet s režimem, jeho kritika, obhajoba občanských práv a svobod. [...] Místní disidenti, či lépe řečeno občanskí aktivisté, byli lidé, kteří chtěli žít svobodně – ne v politickém smyslu toho slova, ale ve smyslu základní lidské svobody – žít si po svém [...] Důležitým prvkem této činnosti bylo, že se na rozdíl například od pražského disentu neomezovala jen na úzký okruh disidentů, ale často se jí účastnili i lidé z tzv. šedé zóny [...] Samo rozlišení české společnosti na tzv. šedou zónu a disent

a za každého režimu. Jsou proto pro zbytek společnosti v podstatě neakceptovatelní. Jejich aktivity nemají primárně politickou motivaci, autor je interpretuje jako vyjádření svobodomyšlnosti. Je však otázkou, zda v konkrétních případech nejde někdy i o projev patologické osobnostní narušenosti. Stejně tak je otázkou, zda případný konflikt se zákony lze přičítat jen účelovému použití práva vůči opozici v totalitním režimu nebo jde o skutečně realizovanou činnost (drogy, ozbrojování, hospodářská kriminalita), trestnou v podstatě vždy.

28 Neoficiální (ne ovšem vždy přímo zakázané) občanské aktivity (kulturní, ekologické), ale i podpisy protirežimních dokumentů, účast na demonstracích atp. Tito lidé se na rozdíl od předcházející skupiny nevydělávali ze svého sociálního prostředí, ale snažili se o aktivní seberealizaci.

29 Zapojovali se aktivně do kulturních a diskusních aktivit a získané informace dále distribuovali.

30 Po prožitých předchozích zkušenostech aktivní spíše výjimečně.

31 Jejich znalosti fungování politiky a ekonomiky se uplatnily v poverevolučním období.

32 Na rozdíl od obvyklého odsuzování za tzv. kolaboraci s režimem Lukáš Valeš tuto skupinu považuje za jedinou legální alternativu vůči polické hegemonii KSČ.

33 Přitom ovšem nešlo jen o ostrakizaci této skupiny ze strany panujícího režimu, ale i o jistý izolacionistický protipohyb. Ten je vysvětlitelný požadavkem konspirace, současně však zde nalezneme i jistou fetišizaci vlastní výjimečnosti. Za jistou indicii lze považovat bagatelizaci významu oficiálně působících profesionálů bez ohledu na to, zda disponují kritickým myšlením, či ne. Např. Miroslav Kusý takto odmítl šmahem veškerou československou „oficiální“ filosofickou tvorbu. S tímto názorem o naprosté náhradě filosofie ideologií se setkáme v jeho eseji *Byť marxistom v Československu* – viz M. Kusý, *Eseje*, Bratislava: Archa 1991, s. 136–143. Skutečně pohrdání těmi intelektuály, kteří v době normalizace zůstali ve své profesi, také prostupuje celou jeho knihou *Vel'ký Brat a Vel'ká Sestra* (Bratislava 2000).

(pomineme-li příslušníky vládnoucí moci) tedy na místní úrovni (*rozuměj – mimo Prahu a Brno – pozn. JP*) neobstojí.“³⁴

Valešův text však nabízí z hlediska historiografie i tento závažný závěr: „Početnost občanských aktivit na místní úrovni (disidentských i těch oficiálních či polooficiálních) i motivace k jejich konání jako projev občanské, kulturní, zájmové či jiné aktivity nás dále vede ke konstatování, že občanská společnost v moderním smyslu v české společnosti existovala již před listopadem osmdesát devět. Není tedy pravda, že by k ní vytvořila předpoklady teprve činnost disentu na centrální úrovni [...] Nemalá část české společnosti žila aktivním občanským životem již dávno před listopadem 1989, a přestože komunistický režim představitele těchto občanských aktivit perzekvoval, zejména v druhé polovině osmdesátých let již nebyl schopen tyto občanské aktivity ovlivňovat či zlikvidovat. Tím, že režim ztratil totální kontrolu nad životem společnosti v době normalizace, nemůžeme již pro období let 1970–1989 použít označení totalitní.“³⁵ Tu poznamenejme, že by zřejmě byla vhodná přesnější diferenciacie uvedeného období, i Valešovo shrnující hodnocení celé doby normalizace je značně zjednodušené.³⁶ Také by bylo třeba konfrontovat značně optimistickou představu aktivního občanského života s obvyklým obrazem doby normalizace jako doby úniku do soukromí.³⁷ Paradoxně ovšem je tato „privatizace“ života v dnešní době a v našich poměrech interpretována pozitivně jako realizace spokojeného života (jídlo, chalupa, zahrada, auto...). Na druhou stranu je jistým dokladem oprávněnosti Valešova hodnocení např. slavná studie Bratislava nahlas, která v roce 1987 vzešla právě z občanských iniciativ.

* * *

Tuto pasáž snad nyní lze uzavřít s tím, že zmíněnou Bělohradského diferenciaci *disident – odpůrce* lze pak považovat za jisté dosavadní vyústění

³⁴ L. Valeš, *Disent a tzv. opozice...*, s. 301.

³⁵ *Tamtéž*, s. 301–302.

³⁶ Toto zpřesnění již před Valešem ovšem nabízí Milan Otáhal: „Komunistický systém, který patřil mezi totalitní, prošel za dobu své existence vývojem, takže jednotlivé etapy, označované někdy jako totalitní a posttotalitní, mají své odlišnosti a specifické rysy. Někteří autoři nepokládají systém v druhé fázi za totalitní, nýbrž autoritářský, stejně charakterizují i *normalizační* režim, který ztrácí některé rysy typické pro stalinské období. Především se v tomto období už nedá hovořit o totální kontrole nad mimopolitickým životem občanů, mizí schopnost a pravděpodobně i ochota státu zasahovat do veškerého sociálního dění a přestává absolutní ovládnutí ekonomiky, ideologie ztrácí svůj význam...“ M. Otáhal, *Normalizace 1969–1989...*, s. 43.

³⁷ Milan Šimečka mluví o konzumně zaměřené nové společenské smlouvě – viz *Obnovení pořádku*, Brno: Atlantis 1990, s. 168. Podobně též M. Otáhal, *Normalizace 1969–1989...*, s. 5.

diskursu, který jsme zde stručně představili a který chápeme jako pokus o preciznější uchopení naší minulosti.

Revoluce a restituce

Výše uvedené upozornění, že v přetrvávajícím zjednodušeném pohledu jsou stále jedinými legitimními reprezentanty disentu (a tedy stále ještě i jakýmsi arbitry) lidé „listopadu 1989“, doplňme ještě jednou obecnou charakteristikou role disentu. To nám může poskytnout i jisté východisko k úvaze o podobě polistopadového vývoje naší společnosti.

Především zde můžeme vyjít z upozornění na specifčnost samotné revoluce roku 1989 (a to nejen u nás). „Tyto revoluce byly samozřejmě otevřeným politickým protestem proti totalitnímu komunistickému režimu, který odpiral lidem možnost účastnit se na politickém životě. Lidé žádali svobodné volby, ústavní změny, dodržování lidských práv a svobod. Lidé žádali politickou rekonstrukci podle vzoru západních liberálních demokracií.“³⁸ M. Otáhal k tomu ještě poznamenává, že občané „ztratili víru v reformovatelnost socialismu, ba v sám socialismus“.³⁹ Tato poznámka si však žádá jisté upřesnění, neboť v našem společenském prostředí ne zcela odpovídá skutečnosti. Z výsledků průzkumů veřejného mínění ze sklonku roku 1989 totiž „nelze jednoznačně tvrdit, že se většina obyvatel se socialistickým systémem vnitřně rozešla. Nesouhlas lidí platil KSČ a její konkrétní politice, nikoli socialismu [...] Tehdy se na otázku ‚kterou cestou se má naše společnost dále vyvíjet‘ přiklonilo více než 40% občanů k socialistické cestě, nepatrně větší počet by volil třetí cestu a jen pouhá 3% dotázaných byla pro kapitalismus [...] Se základními změnami, které by se dotkly samotného systému, totiž s reprivatizací, naše veřejnost ve velké většině tehdy nesouhlasila“.⁴⁰

Uvedený rozdíl v hodnocení situace nám může pomoci lépe porozumět na první pohled „absurdní“ specifce zmíněných revolucí: „Jedinečná na celém revolučním procesu v Československu i dalších zemích bývalého sovětského bloku byla absence lidu v diskursu a ideologickém kontextu revoluce.“⁴¹ Nebo-li „sametové revoluce nebyly potom ani tak dalece zformulovány v pojmech svrchované vlády lidu, jako spíše v pojmech svobo-

38 J. Příbáň, *Disidenti práva...*, s. 55.

39 M. Otáhal, *Normalizace 1969–1989...*, s. 60.

40 M. Vaněk, *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989. Analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994, s. 57–58.

41 J. Příbáň, *Disidenti práva...*, s. 54.

dy a nezávislosti těch, kdo lid tvoří. Svrchovaný lid se vytratil...“.⁴² Autor nabízí jednoduché vysvětlení – profanací pojmu „lid“ komunistickou ideologií a propagandou⁴³ a – což je závažnější – obhajuje výlučnost postavení disentu: „Disidentský postoj předpokládá jistou míru elitářství, protože disidenti odmítají akceptovat ‚normální‘ životní podmínky, jak je stanoví autoritativní či totalitní režim, a jako úzká skupina vystupují proti nim.“⁴⁴ Znamená to tedy, že s „lidem“ v posledku nesdílejí společné hodnoty (resp. jde o jinou verzi již zmiňovaného *neporozumění* v rámci společenské stratifikace)?

Již jsme několikrát uvedli, že disent je důležitým nositelem *paměti*, ale „smysl boje musí být vždy v budoucnosti, i když se celá jeho strategie zakládá na minulých křivdách, nespravedlnostech a zlých zkušenostech“.⁴⁵ Toto tvrzení ovšem koriguje autorova poznámka, že „dissens není pozitivním politickým programem, ale negativní výzvou“.⁴⁶ Pokud jde o konkrétně zformulovanou politickou výzvu a nabídku, pak ovšem již nejde (ve smyslu Bělohradského analýzy) o disent, ale o jeho přeměnu v odpůrce. A potom můžeme lépe pochopit i to, co se v polistopadovém vývoji dále odehrálo.

Můžeme totiž konstatovat, že jistá část oné opozice roli disentu skutečně opustila. Ne však proto, že revoluční ideály byly naplněny, ale proto, že se spokojila s *restitucí*. Onou restitucí není samozřejmě jen návrat majetku. Šlo i o jakousi „suprarestituci“, o „více než návrat“. Jako konečné naplnění dřívějším režimem mařených potenci to jistě lze vnímat jako naplnění „historické spravedlnosti“. Ovšem jako realizace mocenských nároků je to již poněkud problematické. Myslíme tím obsazení společenské (profesní) pozice, kterou před revolucí daný člověk nezastával (např. kvůli nemožnosti kvalifikačního růstu).⁴⁷

V obecnější rovině to znamená, že řada reprezentantů předlistopadového disentu po naplnění více či méně privátních „restitučních“ nároků přestala hrát roli onoho permanentního nositele kritického myšlení a „strážce“ *paměti* a *plurality*. V důsledku to ovšem vyústilo v posilování názoru, že role

42 *Tamtéž*, s. 58.

43 *Tamtéž*, s. 57.

44 *Tamtéž*, s. 233.

45 *Tamtéž*, s. 232.

46 *Tamtéž*.

47 Jako příklad poslouží polistopadový pohyb v akademickém prostředí i se všemi jeho důsledky. Zcela specifickou situací je ovšem politika – obsazení postu (např. instalace do úřadu prezidenta) disidentem je typickým vývojem posttotalitních systémů, znamená však nutně konec možnosti naplňovat onu skutečnou roli, která disentu přísluší – ztráta onoho zaměření, které by nikdy politikou být pohlco nemělo. „Nepolitická politika“ podléhá nutným standardům politické praxe.

disentu v naší společnosti se již vyčerpala a není potřebná, že již pominula legitimita jeho existence.⁴⁸ To je však v příkrém rozporu s onou výše uvedenou charakteristikou poslání a významu disentu – jako aktivity neukončitelné, procházející transversálně všemi peripetiemi politických režimů.⁴⁹

Představa o konci disentu je názorem nebezpečným, neboť v sobě nese totalizující potenci a posiluje takové konstituování ideologie, které plně opravňuje kritiky k jejímu označení za falešné vědomí. V posledku je potom taková představa výrazem nepochopení nároků a ambic filosofie, které by neměly být směřovány mocensky.⁵⁰

To ovšem ve svém důsledku potvrzuje tezi o neukončitelnosti působení disentu – jako alternativy vůči stabilizující homogenizující tendenci politického systému, byť v něm našli uplatnění (včetně politicko-mocenského) i dosavadní disidenti (kteří však tímto aktem převzetí moci disidenty přestali být). Pak nastává čas disentu nového. Disent tedy vždy zůstane disentem – z hlediska svého společenského postavení bude vždy vymezen vůči panujícímu „statu quo“ jako odmítaná alternativa.⁵¹

Zamýšlíme-li se takto (a v kontextech zmíněných výročí) nad naší přítomností, můžeme navíc dospět k dalšímu posílení vyjádřené skepse.

V době skutečné totality a teroru je problematické být disidentem, neboť tato role svědectví a připomínání nemá prostor k realizaci. V době Protektorátu bylo možné být odpůrcem, ne tak disidentem.⁵² Dnes je situace podobná; ne však pro absenci prostoru pro připomínání, ale – paradoxně – pro jeho hypertrofii. Informační zahlcenost a takřka neomezené publikační možnosti znamenají kupodivu ztrátu *sily hlasu paměti*. Vše je relativizováno právě tímto množstvím „hlasů“, které současně zaznívají, a srozumitelné sdělení zaniká v tomto „hluku“. Je překryto množstvím sdělení jiných, paralelních i protichůdných. Dalo by se to vyjádřit i tak, že každá „pravda“ je rozředěna množstvím svých alternativ, které se v informačním prostoru

48 Zde lze učinit historickou paralelu – vznik pozitivismu je interpretovatelný i jako jisté vyústění „porevoluční positivity“ – tedy představy o naplnění nároků, z nichž se zrodila revoluce. Popř. se dá uvažovat i o tom, zda ona představa o vyčerpání důvodů k existenci disentu nekomponuje s Marxovou představou konce filosofie.

49 „Každý dissens v sobě obsahuje negativně zformulovanou *vůli k moci*, v jejímž základu stojí odpor proti politické moci a snaha postavit proti ní jinou moc, která by jí bránila v totálním opanování politického prostoru.“ J. Příbáň, *Disidenti práva...*, s. 246.

50 Zde lze poukázat mj. na rozpor s Patočkovým přístupem, i když se na tohoto autora mnozí rádi odvolávají.

51 „Dissens nelze zformulovat bez vazby na existující struktury moci [...] dissens je myslitelný jen v politickém prostředí.“ *Tamtéž*.

52 Resp. potenciálním disidentem byl každý, kdo nepodleh totalitní ideologii a uchoval si v sobě úctu k humanitním a vlasteneckým hodnotám – ono vědomí o možnosti jiného než daného stavu. Možnost šířit toto povědomí však byla takřka nulová. Odpůrce naopak měl možnost akce – s vědomím obrovského rizika.

souběžně vyskytují. Zřejmě i proto se stále častěji setkáváme s projevy individuálního teroru – jako svého druhu sdělení natolik razantního, že nezůstane nepovšimnuto.

* * *

Disent je nikdy nekončícím příběhem rozdílu mezi *je – může být*. Stane-li se však vyprávěním o *má být*, mění se z cesty za smyslem v úsilí o uchopení nadvlády. V tom případě je však třeba počítat se zrodem disentu nového.

ANNIVERSARY, OPPONENTS AND DISSIDENTS

This text is an attempt to reflect a discourse on the problem of the role of opposition in history. On the background of the “Velvet Revolution“ anniversary, it deals with the question of the necessity to analyse deeply the dissent phenomenon as part of opposition structures. It represents an important aspect of the critical study of our latest history.

Key words: history, opposition, dissent

Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.
Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

